

DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2021.1\(35\).246716](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2021.1(35).246716)

УДК 177

Наталія Бородіна

ЖОРСТОКІСТЬ В ЛІТЕРАТУРІ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Чи виправдовує мистецтво жорстокість? Якщо оповідання реалістичне, чи повинно воно містити детальний опис жорстоких подій, щоб відповідати критерію мімезису? Або насильство та жорстокість неприпустимі, тому що породжують наслідування та нове насильство? Або зустріч з ним для нас є катарсисом, який очищує нас? Ці дискусійні питання непокоять дослідників вже багато років і мета цієї роботи – внести більше ясності в моделі їх вирішення.

Ключові слова: *Катарсис, мімезис, жорстокість, насильство, мистецтво.*

В історії культури часто ставилось питання, чи доречно жорстокість у мистецтві? До ХХ століття це питання стосувалось виключно літературних наративів, зараз його рішення ще більше ускладнилось з появою відео-наративів.

Класичні критерії мімезиса та катарсису, здається, не тільки дозволяють жорстокість в літературі, а навіть виправдовують її: якщо події були жорстокими, то щоб передати це, потрібно розповісти про якомога більше деталей. На користь «катарсису жорстокості» працював аргумент: якщо не «зачепити» глядача, то він нічого не відчує.

Також на користь використання жорстокості як засобу «покралити» літературу говорилося про зрозумілість та популярність жорстокості: якщо цей наратив розрахований на широке масове коло, то без жорстоких видовищ він не зацікавить маси. А якщо це оповідання відомого майстра, то напевно він ліпше знає, як треба і писати, і якщо його твір містить багато сцен жорстокості, то так було треба?

Ті та інші питання сливаються постійно, але останнім часом дискусії щодо припустимості жорстокості в оповіданнях стає більш гострими. З'явилась теорія, що жорстокі оповідання стимулюють жорстокість, і тому мають бути заборонені, особливо якщо ці оповідання візуалізуються в відео. Але також з'явилась альтернативна теорія, що жорстокі наративи навпаки дозволяють позбутися жорстоких поштовхів у нашому підсвідомому.

Один із відомих прихильників «корисності» жорстокості – це професор психології С. Фешбах, який запропонував теорію «The catharsis hypothesis of Mass Communications», згідно з якою перегляд фільмів, що містять сцени

жорстокості, може скоротити рівень агресії людини в реальному житті [Feshbach 1961].

Як зазначають сучасні дослідники: «Вирішальним моментом у теорії катарсису є те, що спостережувана агресивна дія не обов'язково повинна бути виконана в реальності – вона може відбуватися у фантазії актора або в медіа (символічний катарсис)/(symbolic catharsis) [Glaab 2008].

Саме література перша презентувала людству цей символічний катарсис агресивної дії, яка виконується в уявному літературному світі. І хоча література не проговорює все це за читача, а завжди залишає простір дофантазувати деталі, як саме відбувалися події, все ж таки символічність у літературі присутня навіть у більшому обсязі, ніж в інших видах мистецтва.

Але саме про символічний світ говорять і ті дослідники, які зараз пропонують заборонити жорстокі відео ігри та огляд жорстоких подій в новинах, тому що символічний акт вбивства в уявному світі ігри розглядався як завуальований поштовх до реального вбивства [Anderson 2000].

Мета дослідження Для відповіді на це питання потрібно зробити історико-філософський аналіз, як саме пропонували вирішувати це питання у різні періоди історії і до яких наслідків це призводило.

Одним з перших, хто поставив питання, чи може буде жорстоке у мистецтві корисним, був Аристотель. В першу чергу його цікавив сам критерій користі. В його інтерпретації, найкорисніше мистецтво – це трагедія, тому що «трагедія є відтворення дії серйозного і закінченого [...] що робить за допомогою співчуття та страху очищення [...]». Тобто, якщо в оповіданні є страх і страждання – то воно буде корисним, тому що будить емпатію і призводить до катарсису. [Аристотель 1998].

Декілька разів Аристотель підкреслює, що саме наратив, який змушує страждати і є корисним, він смакує страждання як лікар вихваляє гірки ліки: «страждання – це дія, що виробляє загибель або біль, наприклад, різні види смерті на сцені, напади болісного болю, нанесення ран і т. п. [...] З цих випадків найгірше свідомо збиратися зробити якесь зло, але не зробити його. Це огидно, але не трагічно, тому що тут немає страждання».

Естетизація страждань (скоріше за все, ця традиція існувала в суспільстві набагато раніше за Аристотеля, він її раціоналізував та оприлюднив) призвела до того, що античні історики насичували свої твори численними описами жорстоких вбивств полонених, вбивств на війні та інших. Багато досліджень стверджують про те, що античні люди не були такими жорстокими. М. Цимерманн у дослідженні жорстокості «Gewalt. Die dunkle Seite der Antike» зазначає, що криваві оргії, які описує Геродот, були для людей того часу не стільки розвагою, а більше елементом усвідомлення власної витонченості – ми ж так жорстоко не робимо, отже ми кращі.

«Оповідання про чужі страхи відволікали людей від злиднів, що оточували їх самих, і від їхньої власної слабкості», – пише М. Циммерманн [Zimmermann 2013], тому за гіпотезою таких дослідників як М. Циммерманн [Zimmermann 2013] та Д. Барац [Baraz 2003], жорстокість для античності – це перш за все атрибут чужинців, за допомогою якої ми можемо показати мужність/хорообрість/витримку/могутність та інші гарні риси «своїх».

Свій скепсис щодо достовірності численних описів насильства Циммерманн пояснює тим, що античні історики, які створювали найбільш жорстокі оповідання, мали крім військової освіти також філософську чи риторичну. Таким чином, вони додавали жорстокості вмילו та свідомо, тому що вважали, що це красиво і спрацює як фактор виховання патріотизму. Циммерманн вважав, що аналогічний процес відбувався і в багатьох інших псевдоісторичних описах жорстоких подій, наприклад численні звірства, які нібито чинили асирійці з полоненими згідно з асирійськими літописами він пов'язує з необхідністю підвищити власний авторитет [Zimmermann 2013].

Барац показує, як «етична думка і практика щодо жорстокості, які в Античності зосереджувалися на зовнішніх силах, стали інструментом для диференціації внутрішніх груп і виправдання насильства над ними. Цей процес проявляється в нападах на євреїв, у селянських повстаннях пізнього середньовіччя та в релігійних війнах [Baraz 2003].

Це дещо спрощена версія розуміння жорстокості в Античності, тому що вивчення «документальної» літератури Античності дійсно вказує на носіїв жорстокості як на чужинців, але художньо-філософська література показує, що жорстокі дії могли чинити і самі представники античності (особливо династія Атридів – і зараз не про фільм «Дюна», а про Ореста, який вбиває свою матір, яка вбила його батька, який вбив доньку). Але демаркація дійсно існує – описом надмірно жорстоких дій в Античності промаркували поганця, бо без надмірної жорстокості в діях головних героїв часто важко було визначити, хто герой і хто поганець (навіть умовно «добрі» боги античності дозволяли себе багато чого такого, що не вважалось гідним ні в наші, ані в ті часи, наприклад, коли умовна добра хранителька очага Гера змусила Геракла вбити своїх дітей). Хто страждає – той хороший, бо страждання очищує душу.

Ідея корисності страждань, опису болю та жорстокості ще багато разів поверталась серед дослідників – у християнстві як ідея страждання за Христа, і хто не страждав, той не відчуває справжнє християнство. Опис страждань смакує багатьом християнам, вони дуже детально описують це, наприклад Августин, коли задає питання, чому Бог не врятував Рим заради праведників: «ми чули з книги святого Йова, що, втративши майно, втративши синів, він

і тіло своє, яке тільки в нього й залишалося, не зміг зберегти безболісним, але, вражений тяжкою недугою від голови до ніг, сидів він на гнощі, зотлівши від виразок, стікаючи гноєм, киша хробаками, змучений найгострішими муками болю. Якби нам повідомили, що все місто сидить, сидить, кажу я, все місто без жодного здорового в найтяжчій хворобі і що живі так розтліються черв'яками, як розмерзалися мертві, – що було б тяжче: чи це та війна? Думаю, залізо менше завдає ран людської плоті, ніж черв'яки; легше стерпіти, як із ран струмить кров, ніж як із тліючої плоті сочиться гній. Ти бачиш, як розкладається труп, і здригаєшся, але тут менше болю, бо відсутня душа. Що ж відчувала душа, яка була в Йові, пов'язана, щоб не могла втекти, приречена хворобі, що підбурюється до богохульства? Однак Йов виніс цю скорботу, і ставилося йому це у велику праведність» [Августин, 410].

Ідея смакування жорстокості «во благо» і страждань для праведності є дуже поширеною у середньовіччі. Не можна погодитись з Барацем, що в Середньовіччі жорстокість була засобом легітимізації насилля над «іншими» – тобто внутрішніми ворогами. У Середньовіччі як раз творці наративів частіше піддають жорстокості «своїх», коли описують жорстоку загибель праведників. Тобто це багато в чому продовжує античну традицію: страждає – значить, свій. (для порівняння закохані в середньовічній літературі майже ніколи не отримували хеппі енд, а майже завжди – страждання).

В пізньому середньовіччі релігійність зменшується, і церква ставить питання: чому? І щоб отримати на це відповідь – робить легітимним катування як засіб дізнатись: чому ти так вчинив?

Починається інший ракурс жорстокості, жорстокість як елемент гри. Саме гра на життя, аналогічна з грою в схованки стає лейтмотивом Пізнього Середньовіччя та Відродження – світська людина виграє, якщо він таємно вчинив жорстокий злочин і не потрапив до суду церкви. Або виграє церква, коли публічно страчує цю людину. Тобто жорстокість легітимується правилами гри, бо без неї неможлива сама гра.

Офіційне «право на жорстокість» для церкви було закріплено за допомогою булли: «Summis desiderantes affectibus (1484) папи Іннокентія VIII проти еретиків і колдунів, яка дозволяла церкві катування, тому що церква хоче встановити істину і захистити духовність «всіма силами душі» – саме так перекладається назва цього наказу. І знову таки, дата 1484 викликає питання. Що це? Пізнє Середньовіччя або раннє Відродження? Для попередніх 10 віків Середньовіччя ця постановка питання була нехарактерною, а от у подальшому Відродженні цей дискурс зберігся і забарвився все новими деталями.

Відродження зробило жорстокість дозволеною лише владі, а для інших

забороненою. Про неї не так відверто говорили в літературі, але таємні записи, знайдені дослідниками, свідчили про те, що жорстокість від заборони і таємничості не зникла, а навіть збільшилась [Лосев 1978]. Жорстокість у добу Відродження стає мотивом пошуків, схожих на питання Достоевського «Чи я маю на це право?» і це стає головним мотивом гри: «а чи вдасться це мені повернути і залишитися безкарним?».

Одним з прикладів таких пошуків меж жорстокості є Сигізмундо Малатеста (1432–1467), який був водночас збоченцем та дуже освіченою людиною. Як зазначає відомий дослідник епохи відродження А. Лосев: «Еней Сільвій пише про нього: «Сигізмунд Малатеста був такою мірою не стриманий у розпусті, що гвалтував своїх дочок і свого зятя... В його очах шлюб ніколи не був священним. Він оскверняв черниць, гвалтував євреїв, що стосується хлопчиків і молодих дівчат, які не хотіли погодитися добровільно на його пропозиції, він або зраджував їх смерті, або мучив жорстоким чином, він сходився з деякими заміжніми жінками, дітей яких він раніше хрестив, а чоловіків їх він убивав, у жорстокості він перевершив усіх варварів. Він тіснив бідних, забирав у багатих їхнє майно, не щадив ні сиріт, ні вдів, словом, ніхто за його правління не був упевнений у своїй безпеці... З двох дружин, на яких він був одружений до зближення з Ізоттою, одну він заколов кинджалом, іншу отруїв. До цих двох дружин у нього ще була дружина, з якою він розлучився раніше, ніж пізнав її, заволодівши, втім, її посагом» [Лосев 1978].

За словами Енея Сільвія, при цьому цей Малатеста був великим любителем і знавцем наук, мистецтв і взагалі гуманістичної освіченості. У його замку збиралися філологи і в присутності тих, як вони його називали, вели свої вчені диспути. Навіть його запеклий противник, папа Пій II, визнавав його гуманістичні пізнання та філософські схильності. Дорогоцінною здобиччю свого походу в Морею Малатеста вважав останки платоніка Гемістія Плетона, які він перевіз у Ріміні і поховав у своєму храмі, забезпечивши написом, що виражав зворушливий ентузіазм і глибоке обожнювання.

В цьому опису ми змушені покладатися на чесність Енея Сільвія. Для чого він описував все це? Щоб викрити тирана? Лосев не дає відповідь на це питання і тільки пошук робот Енея Сільвія говорить нам, що Лосев під цим ім'ям замаскував політичного опонента Малатести папу Пія II, який посварився з Малатестою і все це казав, коли вимагав, щоб Малатесту відлучили від церкви. До речі, папа Пій II також відомий своїм товаришуванням з Владом III Дракулою. Та і з Малатестою Пій II то сварився, то мирився і робив спільні проекти.

Ми не можемо зробити тут остаточний висновок з приводу жорстокості

Малатести, але варто згадати робот «Государ» Макіавеллі, яка як раз натякає про те, що для перемоги варто бути жорстоким. Добре було, щоб государі любили і боялися, але «корисніше тримати підданих у страху. Люди, кажучи взагалі, невдячні, непостійні, брехливі, боязкі та жадібні; якщо государі обсипають їхніми благоднями, вони виявляються прихильними до них до самовідданості і, як я вже говорив вище, якщо небезпека далека, пропонують їм свою кров, засоби і життя своє і дітей своїх, але ледве настає небезпека – бувають не проти зради. Государ, який надто довіряє подібним обіцянкам і не вживає жодних заходів для своєї особистої безпеки, зазвичай гине; тому що прихильність підданих, куплена подачками, не величчю і шляхетністю душі, хоч і легко набувається, але володіння нею не міцне і, в хвилину необхідності, на неї не можна покладатися. Крім того, люди швидше бувають готові ображати тих, кого люблять, аніж тих, кого бояться; любов зазвичай тримається на дуже тонкій основі подяки і люди, взагалі злі, користуються першим приводом, щоб у видах особистого інтересу змінити її; страх же ґрунтується на страху покарання, що ніколи не залишає людини» [Макіавеллі 1513].

І Малатеста і Пій II в реальності могли бути жорстокими людьми, але переміг той, хто створив найбільш впливовий літературний наратив з описом жорстокості свого опонента. Реальна жорстокість була звичною справою, але про це не писали, бо діячі Відродження позицінували себе як гуманісти, які захищають свободу (*libertas*), рівність (*aequalitas*) і справедливий закон (*ius*). Один з засновників цієї концепції Л. Бруні створив стратегію *Studia humanitatis* (гуманістичної освіти та занять), які «вдосконалюють і прикрашають людину, надають їй переваги, витонченості та благородну прямоту» [Бруні 1985].

Як запевняє Бруні: «Оскільки людина заповнює свою недосконалість перебуванням у громадянському суспільстві, їй необхідно досягати політичну науку, і якщо чудово дарувати щастя одній людині, то як прекрасніше робити щасливою цілу державу» [Бруні 1985]. У межах громадянського гуманізму чесно казати про жорстокість було як мінімум не модно, а іноді навіть небезпечно, зважаючи на те, що суспільство почало вже шукати «внутрішніх ворогів» і всі почали по силенно доводити свою високу моральність. Тобто гра у жорстокість вже стає не тільки грою «Церква проти світської людини», приєднуються широкі верстви населення, які стають на той чи інший бік та розробляють свої механізми підтримки або покарання.

Макіавеллі написав свою роботу у вигнанні, тому вона більш чесно говорить про стан у суспільстві: «Без жорстокості важко підтримати порядок та послух у військах. Серед чеснот Ганнібала зазвичай вважають і його

вміння тримати в покорі численні армії, що склалися з найрізноманітніших мас, так що навіть у той час, коли він діяв у чужих землях, ні в добрі, ні в погані для нього хвилини в арміях ніколи не виникало ні послаблень в дисципліні, ні повстань проти нього. Причиною цього була його нещадна жорстокість, яка за інших незліченних чеснот поселяла до нього у військах повагу, змішану з жахом; без жорстокості, за всіх своїх особистих якостей, він ніколи б не досяг такого сприятливого результату» [Макіавеллі 1513].

Жорстокість стала засобом побудувати наратив, відокремити аутсайдерів-порушників, але в той самий час, вона ще була засобом швидко одержати славу. Італійський ліберальний історик XIX ст. де Санктіс зауважує, коли прочитав щоденники Бенвенутто Челліні: «Він позбавлений і тіні морального почуття, не відрізняє добра і зла і навіть хвалиться злочинами, яких не робив» [Лі 2014].

Ідея легітимації жорстокості як карального механізму розквітла у Просвітництві, про це зазначають такі дослідники як М. Фуко, так і Хоркхаймер та Адорно. Про необхідність жорстокості пишуть як в художній літературі, так і в наукових дослідженнях. Коли Гоббс у «Левіафані» висунув гіпотезу щодо вовчої природи людини, він навіть вважав відсутність жорстокості – причиною для страждань «люди не відчувають ніякого задоволення (а, навпаки, велику гіркоту), перебуваючи у суспільстві, де немає влади, здатної всіх примусити тремтіти перед собою». Спочатку гіпотеза «поганої природи людини» не була одногосно підтримана суспільством, але досить швидко все більше дослідників того часу заговорили про те, що природа людини є поганою, схильною до жорстокості, тому людину треба змусити бути добрим, і для цього будь-яка жорстокість є виправданою. Тобто офіційним засобом було просвітництво, але просвітництво у дусі «наглядати та карати», бо з точки зору діячів просвітництва, якщо ми не будемо суворі та виявляти жорстокість, то у людини може проявитися власна ще гірша жорстокість. Аргументація дещо нагадує «якщо б не ми захопили Крим, то його б захопили американці». В ім'я боротьби з примарною небезпекою пробудження жорсткої природи людини діячі цієї епохи здатні були виправдати будь-яку жорстокість.

Фуко називає цей феномен – «Нормалізуюче покарання». «В кінці XVIII століття катування засуджують як пережиток варварства минулих століть: як прояв «середньовічної» дикості» [Фуко 2015]. Термін «Середньовічної» тут дещо умовний, бо Фуко досліджує феномен інквізиції, характерний більше для Відродження, але за стереотипами приписуваний Середньовіччю.

Фуко зазначає, що спочатку, жорстокі тортури та страта була необхідна в історії як інструмент визначення істини: хто правий, хто винуватий. А

потім жорстокість вже стала інструментом виправлення: «Все, що викликає втому, сприяє вигнанню поганих помислів; тому треба подбати, щоб ігри включали тяжкі фізичні вправи. Увечері вони засинають, ледь торкнувшись подушки» [Фуко 2015].

Фуко порівнює ідеали просвітництва з містом – карцером, де всі порушники підлягають ізоляції та жорстокому виправленню. Саме такий дискурс повертається в XX столітті в тоталітарних імперіях.

В XIX столітті був невеличкий «відступ від канону» у періоді романтизму, коли ідея жорстокості модифікувалась – окрім страждань романтичних героїв, яких потрібно було з жорстокістю описати, додалась також ідея жорстокої помсти. Але це був помітний відступ від канону, згідно з яким у культурі закріплювалось право на жорстокість тільки за державою. Подальші спроби «повернути право на жорстокість людям» була зроблені після легітимація жорстокості в теорії безсвідомого в психоаналізі, коли в дослідженнях XX століття періодично спливають думки щодо корисності жорстокості як «випускання пари».

Література того часу містить всі напрямки – популярними залишаються романтичні твори про жорстокі страждання та жорстоку помсту, вже в якості бульварної літератури.

Менш популярним стає сюжет жорстокого державного покарання – він довго зберігається у СРСР, коли впроваджується звичай «відкритих листів від народу» – це не влада власною волею піддає страті та катуванню, це народ просить владу це, щоб відновити справедливість.

В колі дослідників жорстокість починає виправдовуватись біологічною природою – інстинкти керують нами і цей дискурс потрохи проникає і в художню літературу. Так ми отримаємо феномен літературі XX століття, яка за нечастими виключеннями дуже жорстока. Ф. Бегбедер пише про рейтинг 50 кращих книжок XX століття: «Взагалі, якщо вдуматися, наші 50 книг являє собою дзеркало XX століття: тут знайдеться кілька чарівних, легких творів типу «Великого Гетсбі» або «Здрастуй, смуток», але скільки ж поряд з ними приголомшливих книг – свідків того, як за останні сто років людство побило всі рекорди жорстокості, варварства, расизму і тиранії» [Бегбедер 2001].

Особливо Бегбедер був вражений творами Солженіцина: «Скажу відверто: цей прямий репортаж з пекла – одна з самих несамовитих книг, які я читав у своєму житті, а вже скільки я їх прочитав, цих несамовитих творів, один Бог знає, – від “Ста двадцяти днів Содому” до “Американського психопата”. Взагалі я обожною страшні розповіді, особливо коли все в них вигадане. На жаль, те, що пише Солженіцин, – цілком реально: фізичні і моральні тортури, каторжні роботи, покарання, голод, сибірська холоднеча

(в якій плювок замерзає на льоту), загальні могили, спроби заколотів, пригнічені зі звірячою жорстокістю, хитрощі та приниження, спрямовані на те, щоб перетворити людину на тварину, і часом досягають своєї мети – часом, але не завжди; свідченням цього сам “Архіпелаг ГУЛАГ”. І всі ці люди невинні: це “агнці, віддані на заклання”, як пише Солженіцин, якого засудили до восьми років таборів та вічного заслання за те, що він у листах до друга критикував Сталіна, навіть не називаючи його на ім’я! Зовсім як у “Жарті” Кундери! Цей пам’ятник загиблим увійшов в історію завдяки не тільки самому Солженіцину, але ще й сприянню інших мучеників комуністичного тоталітаризму, які допомагали йому з небезпекою для життя (не маючи паперу для записів, вони зачували книгу напам’ять); автор говорить від імені мільйонів жертв того, що він називає “каральною машиною”» [Бегбедер 2001].

Багато дослідників писали про те, що саме таку, жорстоку літературу ми і потребуємо – і літературні премії частіше отримували саме важкі жорстокі оповідання. Досить довгий час дослідники взагалі підозрювали, що природа людини є жорстокою, що спричинило побоювання щодо того, що ми повинні якось приборкати нашу жорстоку природу, або відшукати засіб «ре-каналізації» жорстокості: «When the world pisses you off and you need a place to vent, Quake [a violent video game] is a great place for it. You can kill somebody and watch the blood run down the walls, and it feels good. But when it’s done, you’re rid of it» («Коли світ дратує вас і вам потрібне місце, щоб випустити повітря, Quake [жорстока відеоігра] – це чудове місце для цього. Ви можете вбити когось і спостерігати, як кров стікає по стінах, і це відчуває себе добре. Але коли це буде зроблено, ви позбудетесь цього») [Chester, Burlison 2009].

Чи дійсно ми можемо говорити про жорстоку природу людини? Це відлуння відкриттів біологів щодо тваринного походження та «гена мисливця-вбивці», який начебто присутній навіть у сучасних людях. Сучасні біологічні дослідження заперечують «приреченість на агресивність». Зокрема, Берковиць ще у 1926 році доводить, що «хоча у людини агресія може мати інстинктивний компонент, її можна модифікувати за допомогою ситуативних факторів».

Сучасні дослідження стверджують, що агресія – це реакція на щось, що нам не подобається, і важливо, що цю реакцію ми можемо контролювати. Тобто нам не треба її виплескати і вона не обов’язково накопичується – якщо ми вирішуємо відреагувати на тригер, який нас зачепив, жорстоким поведінням – то тоді ми отримаємо проблему, яку потім назвали «коло насильства» – коло з якого дуже важко знайти вихід, тому що ми працюємо тригером для інших і жорстокість розповсюджується

далі. Тому література змінює дискурс – з’являються оповідання про жорстоких людей, які насправді самі є жертвами насилля в дитинстві. Показовим є трансформація Круелли – від незрозуміло жорстокої людини з дитячої книжки Доді Сміт (а потім персонажа відомого мультфільму про далматинців), до еволюції дівчинки яка зазнала багатьох страждань і обрала жорстокість як відповідь (починаючи нове коло насильства).

Завдяки довгій дискусії дослідників з приводу корисності жорстокості, зараз ми отримаємо оповідання, яке вже не так відверто хоче змусити нас страждати, як наприклад Солженіцин, який неодмінно б сподобався Аристотелю своєю схильністю до жорстоких трагедій.

Зростання обговорювання має ланцюгову реакцію – тема частіше з’являється в наративах літератури та медіа, тому сучасна культура ще далека від вирішення цього питання. Ознакою такої «деромантизації» є також психологічне дослідження Пола Блума «The Sweet Spot: The Perks of Suffering and Search for Seanin» [Bloom 2021], в якому він ставить під сумнів клінічні дослідження 2000х років, які свідчать про те, що страждання роблять людей більш стійкими або альтруїстичними. Блум не культуролог, отже він не знає, що теорія корисності жорстоких страждань стара як сама культура. Він дивиться на емпіричні дослідження і показує, що кореляція між ними ілюзорна.

Його рецепт «не шукати біль без розбору, а виконувати завдання, які передбачають напруження або елемент ризику», і також продовжувати пошуки адекватної міри страждань через художню літературу, тому що «художня література безпечна у тому, що вона дає змогу контролювати, який відразливий досвід ви отримаєте».

Про наявність жорстокості треба говорити в літературі, щоб ми могли зменшити цей феномен. Але література не має бути засобом легітимації жорстокості.

Висновки

Проведений історико-філософський аналіз дозволяє нам зробити наступні висновки:

- 1) Антична естетизація «корисної жорстокості» для того, щоб змусити читача/глядача страждати мала неоднозначний вплив на культуру, трансформувавшись в «жорстокість для виправлення» у Новому Часі.
- 2) Сприйняття жорстокості як засіб розрізнати в оповіданні «своїх та чужих» (історіографія Давнього Світу та Раннього Середньовіччя) залишилась як політичний прийом (для порівняння – байки про розп’ятого хлопчика як засіб пропаганди у ДНР).
- 3) Легітимація жорстокості як права влади на катування (від 1484 року до

сьогодні) приводить нас до тоталітарних імперій ХХ століття.

- 4) Жорстокість у стосунках та жорстока помста на відміну від літератури стародавніх часів маргіналізується і вже не є прикладом для оточення, а ознакою «бульварної літератури» – що є гарним показником для суспільства.

Головне питання: чи дійсно наратив у літератури є тригером, який збільшує насильство? Або чи переживання насильства в літературі зменшує рівень насильства? Проведене дослідження свідчить про те, що стійкої кореляції немає, і останні емпіричні дослідження це підтверджують. Відоме дослідження Фешбаха щодо корисності жорстокості у мистецтві зараз спростовано вченими. Так само не можна сказати, що коли людина прочитає про жорстокість, вона стане більш жорстокою. Дуже корисним в цьому плані є поява в літературі дискурсу щодо «кола насильства», яке зняло з жорстоких персонажів ореол «крутизни» – вони зараз здебільшого зображені як нещасні люди, які постраждали в минулому. Зараз жорстоким бути вже не круто – саме така постановка дискурсу в майбутньому має дати ще один поштовх для зменшення загального рівня жорстокості.

Прикладом може стати контент-аналіз популярного журналу з літературними новинками – «New Yorker».

Його розділи: новини, книги про культуру, фікшн та поезія, гумор – містять оповідання, зі сторінок якого майже зникла жорстокість, і остаточно зникло виправдання/легітимація жорстокості. Жорстокість залишається як засіб розмірковування над колом насильства, щоб сучасна людина не вдавалась в оману романтизацію жорстокості та не потрапила в це коло

Список використаної літератури

- Августин (410) *Слово о разорении города Рима*. Дата звернення: 01.05.21. Режим доступу: http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Augustinus_III/text3.htm.
- Аристотель (1998) *Етика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории*. Минск: Литература, сс. 1064-1112. Дата звернення: 01.05.21. Режим доступу: http://philologos.narod.ru/classics/aristotel_poe.htm.
- Бруні, Л. (1985) в кн.: *Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения* (XV век). Под ред. Л. М. Брагиной. Москва, МГУ, сс. 311–313)
- Ли, А. (2014) Безобразный Ренессанс. Секс, жестокость, разврат в век красоты. Дата звернення: 01.05.21. Режим доступу: https://kartaslov.ru/%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B8/%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80_%D0%9B%D0%B8_%D0%91%D0%B5%D0%

[B7%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%A0%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%81%D1%81%D0%B0%D0%BD%D1%81_%D0%A1%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%B6%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C_%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2_%D1%80%D0%B0%D1%82_%D0%B2_%D0%B2%D0%B5%D0%BA_%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%BE%D1%82%D1%8B/4](https://www.vostlit.info/Texts/rus17/Augustinus_III/text3.htm).

Лосев, А. Ф. (1978) *Эстетика Возрождения*. Москва, Мысль. Дата звернення: 01.05.21. Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/lose010/index.htm>.

Макиавеллі, М. (1513) *Государ*. Дата звернення: 01.05.21. Режим доступу: [https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%8C_%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B8%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D0%BB%D0%B8;_%D0%9A%D1%83%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%BA%D0%B8%D0%BD/1869_\(%D0%92%D0%A2:%D0%81\)/%D0%93%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B0_XVII](https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%8C_%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B8%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D0%BB%D0%B8;_%D0%9A%D1%83%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%BA%D0%B8%D0%BD/1869_(%D0%92%D0%A2:%D0%81)/%D0%93%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B0_XVII).

Фуко, М. (2015) *Надзирать и наказывать* Дата звернення: 01.05.21. Режим доступу: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Fuko_Tyrml/index.php.

Anderson, C. A., Dill-Shackleford, K. (2000) *Video Games and Aggressive Thoughts, Feelings, and Behavior in the Laboratory and in Life*. Дата звернення: 01.05.21. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/12523769_Video_Games_and_Aggressive_Thoughts_Feelings_and_Behavior_in_the_Laboratory_and_in_Life.

Baraz, D. (2003) *Medieval Cruelty: Changing Perceptions, Late Antiquity to the Early Modern Period (Conjunctions of Religion and Power in the Medieval Past)*.

Beigbeder, F. (2001) *Dernier inventaire avant liquidation*, Paris, Grasset, 222 p.

Bercovits (1926) *Aggression: Causes, Consequences and Control* Дата звернення: 01.05.21. Режим доступу: <https://www.psychologos.ru/articles/view/leonard-berkovic.-agressiya-dvoe-zn—prichinyzpt-posledstviya-i-kontrol>.

Chester, D. S., Bursleson, K. A. P. (2009) *Xbox as Therapy? An Experimental Investigation into Persuasion, Catharsis and Violent Video Games* Дата звернення: 01.05.21. Режим доступу: <https://www.kon.org/urc/v8/>

chester.html?__cf_chl_managed_tk__=pmd_H
AyYC5j9aCdxHTcNJOКpdS6BEKVbp_iRY_IUunZnaEY-1632214900-0-
gqNtZGzNArucnBsZRLR.

Glaab, S. (2008) *Catharsis Theory*. Дата звернення: 01.05.21. Режим доступу: <https://doi.org/10.1002/9781405186407.wbiecc009>.

Feshbach, S. (1961) *The stimulating versus catharsis effects of vicarious aggressive activity*, in: *Journal of Abnormal Social Psychology*, 63, pp. 381–385. Дата звернення: 01.05.21. Режим доступу: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/13892628>.

O’Gieblyn, M. (2021) *Are There Hidden Advantages to Pain and Suffering?* Дата звернення: 01.05.21. Режим доступу: <https://www.newyorker.com/magazine/2021/11/15/are-there-hidden-advantages-to-pain-and-suffering-hurts-so-good-leigh-cowart-the-sweet-spot-paul-bloom>.

Zimmermann, M. (2013). *Gewalt: Die dunkle Seite der Antike*. München: Deutsche Verlagsanstalt.

Наталія Бородина

ЖЕСТОКОСТЬ В ЛИТЕРАТУРЕ: ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ

Оправдывает ли искусство жестокость? Если повествование реалистично, должно ли оно содержать подробное описание жестоких событий, чтобы соответствовать критерию мимезиса? Или насилие и жестокость недопустимы, потому что порождают раздражение и новое насилие? Или встреча с ним для нас является катарсисом, который очищает нас? Эти дискуссионные вопросы беспокоят исследователей уже много лет и цель этой работы – внести больше ясности в модели их решения.

Ключевые слова: Катарсис, мимезис, жестокость, насилие, искусство.

Nataliia Borodina

VIOLENCE IN LITERATURE: PHILOSOPHICAL ASPECT

Does art justify cruelty? If the story is realistic, should it contain a description of the brutal events for the mimesis criterion? Or is violence and cruelty unacceptable because they give rise to new violence? Should the meeting with violence be a catharsis for us that make us better? This question has many interpretations and the purpose of this paper is to clarify the model of solution. The study found that the ancient aestheticization of «useful cruelty» in order to make the reader / viewer suffer had an ambiguous impact on culture, transforming into «cruelty for correction» in the New Age. The perception of cruelty as a means of distinguishing between «one’s own and another’s» (his-

toriography of the Ancient World and the Early Middle Ages) remained a political device (like fables about a crucified boy as a means of propaganda in the DNR). The legitimating of cruelty as the government’s right to torture (from 1484 to the present) leads us to the totalitarian empires of its century. Cruelty in relationships and cruel revenge, in contrast to the literature of ancient times, is marginalized and is no longer an example for the environment, but a sign of «tabloid literature» - which is a good indicator for society. The main question is: is narrative in literature really a trigger that increases violence? Or does the experience of violence in the literature reduce the level of violence? The study suggests that there is no stable correlation, and recent empirical studies confirm this. Hypothesis of Feschbach’s about the usefulness of cruelty in art has now been refuted by scientists. But we did not find sufficient confirmation of the alternative hypothesis about the pattern of copying cruelty: if a person reads about cruelty, he will not become more cruel. Very useful in this regard is the emergence in the literature of a discourse on the «circle of violence», which removed from the cruel characters a halo of «steepness» - they are now mostly depicted as unhappy people who have suffered in the past. It is no longer cool to be cruel - this is exactly the form of discourse in the future that should give another impetus to reduce the general level of cruelty.

Discussing cruelty in literature gives us an opportunity to overcome it. But excessive emphasis on cruelty - aestheticization and admiration for cruel details will only hurt our feelings and will not bring any harm or benefit.

Keywords: catharsis, mimesis, cruelty, violence, art.

References

- Avgustin (410) *Slovo o razorenii goroda Rima* [A word about the ruin of the city of Rome]. Retrieved May 1, 2021 from http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Augustinus_III/text3.htm.
- Aristotel (1998) *Etika. Politika. Ritorika. Poetika. Kategorii*. [Ethics. Politics. Rhetoric. Poetics. Categories]. Minsk, Literatura, pp. 1064–1112. Retrieved May 1, 2021 from http://philologos.narod.ru/classics/aristotel_poe.htm.
- Bruni L. (1985) in: *Sochineniya italiyanskih gumanistov epohi Vozrozhdeniya* (XV vek). [Writings of Italian humanists of the Renaissance (XV century)]. Pod red. L. M. Braginoj. Moskva, MGU, pp. 311–313.
- Li, A. (2014) *Bezobraznyj Renessans. Seks, zhestokost, razvrat v vek krasoty*. [The Ugly Renaissance. Sex, cruelty, depravity in the age of beauty]. Retrieved May 1, 2021 from <https://kartaslov.ru/%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B8/>

%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80_%D0%9B%D0%B8_%D0%91%D0%B5%D0%B7%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%A0%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%81%D1%81%D0%B0%D0%BD%D1%81_%D0%A1%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%B6%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C_%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D1%80%D0%B0%D1%82_%D0%B2_%D0%B2%D0%B5%D0%BA_%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%BE%D1%82%D1%8B/4.

- Losev, A. F. (1978) *Eстетика Возрождения* [Aesthetics of the Renaissance]. Moskva, Mysl. Retrieved May 1, 2021 from <http://psylib.org.ua/books/lose010/index.htm>.
- Machiavelli, N. (1513) *Gosudar* [Sovereign]. Retrieved May 1, 2021 from [https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%8C_\(%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B8%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D0%BB%D0%B8_%D0%A%D1%83%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%BA%D0%B8%D0%BD\)1869_\(%D0%92%D0%A2:%D0%81\)/%D0%93%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B0_XVII](https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%8C_(%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B8%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D0%BB%D0%B8_%D0%A%D1%83%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%BA%D0%B8%D0%BD)1869_(%D0%92%D0%A2:%D0%81)/%D0%93%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B0_XVII).
- Foucault, M. (2015) *Nadzirat i nakazyvat* [Supervise and order]. Retrieved May 1, 2021 from https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Fuko_Tyrm/index.php.
- Anderson, C. A., Dill-Shackelford, K. (2000) *Video Games and Aggressive Thoughts, Feelings, and Behavior in the Laboratory and in Life*. Retrieved May 1, 2021 from https://www.researchgate.net/publication/12523769_Video_Games_and_Aggressive_Thoughts_Feelings_and_Behavior_in_the_Laboratory_and_in_Life.
- Baraz, D. (2003) *Medieval Cruelty: Changing Perceptions, Late Antiquity to the Early Modern Period (Conjunctions of Religion and Power in the Medieval Past)*.
- Beigbeder, F. (2001) *Dernier inventaire avant liquidation*, Paris, Grasset, 222 p.
- Bercovits (1926) *Aggression: Causes, Consequences and Control* Retrieved May 1, 2021 from <https://www.psychologos.ru/articles/view/leonard-berkovic.-agressiya-dvoe-zn—prichinyzpt-posledstviya-i-kontrol>.
- Chester, D. S., Burleson, K. A. P. (2009) *Xbox as Therapy? An Experimental*

Investigation into Persuasion, Catharsis and Violent Video Games
Retrieved May 1, 2021 from https://www.kon.org/urc/v8/chester.html?__cf_chl_managed_tk__=pmd_H_Ay.

Стаття надійшла до редакції 3.05.2021
Стаття прийнята 1.06.2021